

סוף "פסק הזמן"

פרשת רצח ג'ורדן העסיקה אותנו אמנם עד מאוד, אך יחד עם זה פעלנו במרץ כדי להתגבר על תוצאות "פסק הזמן" בעבודתנו, שנגרמה על-ידי מלחמת ששת הימים. השקענו מאמצים כדי לעורר מחדש את דעת הקהל לשליחותנו ואף הצלחנו להגביר את תפוצת ספרו של לובה אליאב, שהתקבלו הצעות להוציאו לאור בתרגום הולנדי ופורטוגזי. הצלחה היתה גם לחוברת שבה נאספו קריקטורות אנטישמיות, שהתפרסמו בעיתונות הסובייטית. הקריקטורות שהתחרו בארסיותם באלה שפורסמו בזמנו ב"שטירמר" הנאצי התקבלו ממשרד "בר" בתל אביב, ונערכו לפרסום על-ידי משה דקטר.

החוברת זכתה לתהודה שהדהימה גם אותנו. כלי התקשורת האמריקנים עסקו בה בהרחבה, והיה הד לכך גם בקונגרס בווינגטון. אנשים שלא ראו את החוברת אולם שמעה הגיע אליהם, היו הרבה יותר קשובים כאשר שוחחנו איתם על גורל יהודי ברית-המועצות. החשובים מבין "השליחים" ששיגרנו היו פרופ' סיימור סיגל והתובע רוברטס. סיגל, מרצה ב"ישיבה יוניברסיטי", דובר עברית ויידיש, היה בעל השכלה כללית רחבה והשכלה יהודית יסודית. הוא היה שליח מצוין. ברבות הימים הגיעו אלינו הדים חיוביים ביותר מפעילים שפגשו בו במוסקבה ובלנינגרד. רוברטס, עוזר פרקליט המחוז מאזור הברונקס שבניו-יורק (Assistant District Attorney), עשה מלאכה חשובה בהפגנת האהדה של הציבור היהודי האמריקני לעניין יהודי ברית-המועצות. הסובייטים הפגישו את רוברטס עם מרצה ממוצא יהודי, שלימדה משפטים באוניברסיטת מוסקבה. בשיחתם הוא מתח ביקורת על יחס השלטונות למיעוט היהודי, ודבריו הביכו אותה מאד. רוברטס גם הדגיש שהמדיניות הסובייטית כלפי המיעוט היהודי פוגעת קשה בתדמית של ברית-המועצות באמריקה. ובשיחה אחרת עם פקיד בכיר ממשרד המשפטים, יעץ רוברטס לסובייטי "אם היהודים מפריעים לכם, מדוע אין אתם מאפשרים להם להגר לישראל?"

אל הסיור של רוברטס, שכלל את מוסקבה, טביליסי, טשקנט, סמרקנד ואודסה הצטרף משפטן בכיר של מדינת ניו-יורק, ווגרי, איטלקי לפי מוצאו. ווגרי, שגדל והתחנך בסביבה יהודית בברונקס, מילא את השליחות בהתלהבות רבה. רוברטס סיפר לי שכאשר שאלו את פקיד האינטוריסט בסמרקנד כיצד להגיע לבית-הכנסת, והלה השיב: "היום בית-הכנסת סגור"- הרים ווגרי את קולו בכעס- "אני איטלקי, אך לא אקבל מאף אחד הודעה שדווקא בשבת בית-הכנסת סגור!" ולפקיד האינטוריסט לא נותר אלא להביא את שני האורחים האמריקנים אל בית-הכנסת.

ביקור השניים היה בבחינת פריצת דרך. הצלחה זו לימדה אותנו שעלינו על הדרך הנכונה. בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים צמחה והתרחבה בברית-המועצות התופעה של התעוררות לאומית יהודית, ו"תיירות" זו איפשרה לנו לשמור על ניצניה הראשונים גם בהעדר שגרירות ישראלית במוסקבה.

אחד "התיירים", שאותם הכנתי לנסיעה, היה ידידי ריצ'רד הירש, שהיה פעיל בעמותה הבין-דתית Social Action, שנוסדה ביוזמתו של הוועד היהודי האמריקני (AJC). ריצ'רד, רב רפורמי צעיר ומשכיל, דובר עברית, ציוני, ורעייתו ישראלית שמוצאה מסברדלובסק שברוסיה, היה זוג מצוין לשליחות. תדרכתי אותם כמיטב יכולתי, תוך תקווה שאכן יפגשו פעילים, וביקורם יהווה תרומה לבניית קשר חדש לאחר סגירת השגרירות - ואכן לא התאכזבתי.

עם שובו מברית-המועצות, נסע ריצ'רד לוועידה ארצית רבת-משתתפים של התנועה הרפורמית. שבועות מספר אחרי הוועידה הודיע לי ריצ'רד שהוא ורעייתו החליטו לעלות לארץ. הוא סיפר לי שנסע לוועידה בפלורידה כשהוא מלא רשמים מן הפגישות עם פעילים יהודים במוסקבה ולנינגרד. במיוחד הלהיבו אותו בחורים מריגה, ציונים נלהבים שדעתם נחושה להיאבק על זכותם לעלות גם במחיר הסיכון במאסר... והנה, כך סיפר לי, ישב בוועידה והקשיב לדיונים שנסבו על הבעיות השונות של החיים היהודיים בארצות-הברית. הפעם, כל הדיבורים נשמעו באוזניו חסרי טעם ולא רלוונטיים לנושאים שצריכים להעסיק יהודים בתקופה זאת. בעיניו, איליה ולק מריגה, אותו פגש בלנינגרד, דיבר לעניין, ואילו הנואמים בוועידה, מהם נואמים מבריקים, לא עוררו בו כל עניין.

סיפורו של ריצ'רד ציין תופעה חדשה שהיינו עדים לצמיחתה. יהודים אמריקנים שבאו במגע עם מאבקם האמיץ לעלייה של ראשוני הפעילים, "נדבקו" בתחושה של התרוממות רוח שקרבה אותם ליהדות ולישראל. במרוצת הזמן שמעתי לא אחת מיהודים אמריקנים שהתמסרו למאבק, שלא רק יהודי ברית-המועצות יוצאים נשכרים, אלא גם יהודי אמריקה. הם נעשים יהודים שלמים יותר.

לקראת ראש השנה שכנעתי את איזי מילר לפרסם חוזר מטעם מועדון ה-25 לרבנים של שלושת התנועות - האורתודוקסים, השמרנים והרפורמים - שימליץ לכלול בדרשות שישאו בחג, ומדובר באלפי בתי-כנסת, את עניינם של יהודי ברית-המועצות. כמו כן הצלחתי לשכנע את הגב' איידלמן מבני ברית לארגן מסע הרצאות לעמנואל ליטבינוף. היה זה בשבילי מאמץ לא קטן, מכיוון שמסלול ההרצאות כלל את החוף המזרחי, את מרכז היבשת, ואת החוף המערבי מסן דייגו שבדרום ועד סיאטל שבמדינת וושינגטון בצפון. ואם לא די בכך - כלל המסלול גם את קנדה.

בסוף אוגוסט התקיים בווינגטון כנס של ה-25 שמטרתו היתה להפגיש יחדיו משלחות מ-30 מדינות שבהן קיימת אוכלוסייה יהודית משמעותית וסנטורים וחברי הקונגרס מאותן מדינות.

הכנס של ה-25 בווינגטון היה למאורע חשוב והצלחתו היתה מלאה. תכנית התדרוכים של הסנטורים וחברי קונגרס עלתה יפה. ככלל, חשנו שהקונגרס הוא "המשענת" שלנו בווינגטון, בעוד שהממשל החל לגלות סימני היסוס (בלשון

המעטה), בכל הנוגע להפגנת תמיכתו במאבק למען זכויות המיעוט היהודי בברית- המועצות. קו זה עתיד להימשך לאורך שנים רבות והגיע לשיאו בתקופת כהונתו של הנשיא ריצ'רד ניקסון, כאשר מזכיר המדינה הנרי קיסינג'ר צידד במדיניות הדטנט עם ברית- המועצות.

נדרשו עוד שנים רבות של מאבק ציבורי, הפגנות, גיוס תקשורת ועבודה שיטתית ונמרצת בקונגרס, עד אשר השתנתה עמדת מחלקת המדינה בשנות השמונים, ובהדרגה ניכרה התייצבות מאחורי המאבק שלנו. ג'ורג' שולץ היה מזכיר המדינה הראשון שהלך איתנו לאורך כל הדרך. הוא שיכנע את הנשיא רייגן לתמוך בלחץ גובר על ברית-המועצות. שולץ עצמו לא החמיץ כל הזדמנות להבהיר לסובייטים, שדעת הציבור האמריקנית מחייבת את הממשל לפעול כדי שישנו את יחסם למיעוט היהודי, ובעיקר שיאפשרו ליהודים הרוצים בכך להגר למדינת ישראל. בסוף שנת 1967 ובתחילת 1968 נפתח, למעשה, מסע ארוך בן עשרים שנה להבטחת המעורבות הפעילה ואולי המכרעת של ארצות-הברית במאבק לגאולת יהודי רוסיה.

אך, כאמור, בסתיו 1967 היינו עדיין בתחילת הדרך. קצנבך, סגנו של מזכיר המדינה, לא הסכים לקבל את המשלחת של ה-25. במקומו קיבל את פניה רוסטאו, גם הוא אישיות בכירה במחלקת המדינה, אך בדרג נמוך יותר. לפני הפגישה שוחחתי ארוכות עם אנשי המשלחת, מילר, וקסלר והגב' ג'ייקובסון. שלושת הנציגים היהודים הציגו הפעם את הבעיה בתקיפות וללא כל נימה של שתדלנות. הם עמדו על מחויבותה של ממשלת ארצות-הברית להבהיר לסובייטים עמדה ברורה וחד-משמעית. במבט לאחור, הפגישה עם רוסטאו באוקטובר 1967 הייתה נקודת מפנה. ראשי הארגונים היהודים אשר ייצגו את התנועה היהודית הממסדית המאורגנת, היו מעתה כשרים למאבק. ידענו ששנת 1968 היא שנת בחירות לנשיאות ארצות-הברית, וההתמודדות בין שתי המפלגות תימשך כשנה. במרכז החיים המדיניים והציבוריים, בימים ההם, עמדה הטרגדיה של מלחמת וייטנאם. חוסר היכולת של ארצות-הברית לנצח וחוסר היכולת של הנשיא למצוא מוצא מכובד מהמערבולת הצבאית, המדינית והחברתית של מלחמת וייטנאם, השפיעו מאוד על המדיניות של ממשלת ארצות-הברית ביחסיה עם ברית-המועצות. אחרי ככלות הכל, היתה זאת ברית- המועצות שחימשה את הווייטקונג ואת צבא צפון וייטנאם.

עמיתי בתל אביב, שאול אביגור וצבי נצר, סבורים היו שארצות-הברית מנהלת משא-ומתן סודי עם ברית-המועצות, שעתיד להסתיים במהירות בחתימה, ואנו כמובן עלולים להחמיץ הזדמנות. לפיכך, על היהודים לדרוש מהנשיא ג'ונסון להתנות הסכם כזה בשינוי היחס ליהודים. לא הבנתי על סמך מה היו שני עמיתי בטוחים כל-כך שמתנהל משא-ומתן בין שתי המעצמות, ושהסכם ביניהן הוא רק עניין של זמן. לעומתם ידעתי בבירור שהאמריקנים אמנם מחזרים אחרי הרוסים, אך הרוסים רחוקים היו מאוד מכל כוונה לסייע להם לצאת מהבוץ הווייטנאמי. גם הסובייטולוגים הבכירים בווייטנאם סברו אז שעל ברית-המועצות עוברת תקופה של חוסר

מוביליות במדיניות הפנים והחוץ, ואין לצפות למפנה כלשהו, ובוודאי לא למפנה דרמטי. לכן סברתי שבמצב הנוכחי, לא רק שאין להציע ליהודים לדרוש מהממשל התנייה כלשהי ביחס ליהודי ברית-המועצות, נהפוך הוא, יש לבקש מהם גינוי המדיניות הסובייטית כלפי היהודים. לא היה לי ספק שיום יבוא וארצות-הברית תוכל גם תוכל להציג תנאים במשא-ומתן עם הסובייטים. עד אז יש ליצור אווירה בקרב הציבור הרחב ובקונגרס שתשפיע על שינוי גישתו של הממשל לטובת התמיכה במאבק.

לא היתה זו הפעם הראשונה שחלקתי על ההערכות והמסקנות של ראש "נתיב" ביחס למצב העניינים בברית-המועצות. כאשר ביקש אלי ויזל לערוך ביקור נוסף בברית-המועצות, התנגד המשרד בתל אביב לביקור. הטענה היתה שלאחר פרסום הספר של אלי ויזל "יהדות הדממה" ולאחר הופעותיו הפומביות בעניין יהודי ברית-המועצות, "מסוכן" שהוא יבקר פעם נוספת על מנת להיפגש עם יהודים. דוד ברטוב, שהכיר את אלי עוד מביקורו הראשון, כתב לו מכתב אישי שבו הוא מזהיר אותו בתקיפות שלא יסע.

לא הסכמתי עם דעתם של הממונים עלי בתל אביב בדבר הסכנות האורבות לאלי. על-פי נסיוני, היה לי ברור שהסכנה היחידה שאולי אורבת לו, היא גירוש. הסובייטים לא יעזו וגם לא ירצו לבצע מעשה חמור יותר - כמו מאסר - לאיש בעל שם עולמי כמותו. ואם אמנם יגורש, מה הנזק? נהפוך הוא. הדבר יזכה לפרסום רב, ולאלי תהיה הזדמנות לומר דברים שיזכו ללא ספק להד רחב עד מאד.

על-פי הדיווחים ידענו מראש שבשמחת תורה מצפים להתקהלות גדולה ברחוב ארכיפובה שלייד בית-הכנסת הגדול במוסקבה. בתיווכו של דן פתיר - יועץ השגרירות לתקשורת - יצרתי קשר עם סופרי העיתונות והטלוויזיה בווינגטון, כדי להבטיח שכתבי המערכות במוסקבה יבקרו בבית-הכנסת בעת ההתקהלות. ואמנם הדיווחים על הקהל היהודי הנרגש ברחוב ארכיפובה ועל קבוצות צעירים יהודים שרים ורוקדים, התפרסמו ברחבי ארצות-הברית. יהודי ברית-המועצות תרמו את חלקם למאבק ההסברתי שלנו. הפרסומים הכחישו בצורה פסקנית את טענת נציגי ברית-המועצות במערב, שהיהודים בברית-המועצות אינם מעוניינים בחיי תרבות ודת יהודיים ואינם מביעים כל שאיפה לעלות לישראל. האמת היא, שההפגנה היהודית הלאומית בשמחת תורה, סייעה לנו גם לשכנע יהודים ושאינם יהודים לתמוך במאבק הציבורי במערב.

אחרי החגים ערכתי סיבוב שיחות בדרג גבוה במחלקת המדינה, ושוחחתי ארוכות עם פרופ' בז'ז'ינסקי, שהיה בעל השפעה גם שם וגם אצל היועצים המדיניים של הנשיא. שיחותינו נסבו על מדיניות החוץ של ברית-המועצות ובכלל זה על המדיניות הסובייטית במזרח התיכון ועל היחסים הביטורליים בין שתי המעצמות הגדולות. כמובן שהעליתי בפניו גם את הנושא היהודי. הפעם חשתי כי הם מגלים עניין רב יותר בשאלה זו ובסיפוק רב יכולתי לדווח על כך, אף כי ידעתי שאנו עדיין צועדים במעלה.

את מנוחתי הטריד החשש שהמסע שלנו עלול להגיע לנקודת שיא ומשם לגלוש

מטה. השאלה היא כמה זמן נצליח לשכנע את הציבור שיש טעם במאבק, ושיש סיכוי לאלץ את ברית-המועצות לשנות את יחסה למיעוט היהודי? כדי לקיים את הנושא במתח גבוה היינו חייבים לחפש ללא הרף זוויות חדשות שתשרתנה את ההסברה. התמדתי בלחצים על הממונים עלי ב"נתיב" כדי שיפעלו להשיג את הסכמת ראש-הממשלה אשכול לקרוא לוועידה עולמית שבה יטלו חלק נציגי היהדות המאורגנת בתפוצות על כל גוניה, יחד עם נציגי ישראל על כל מפלגותיה. ועידה שתאחד את העם היהודי במחצית המאה ה-20 במאבק לגאולת יהודי רוסיה. עד היום לא ברור לי האם היה זה ראש-הממשלה אשכול שסירב לתמוך ברעיון או שמא גם "הבוסים" שלי בתל אביב לא גילו התלהבות.

מכיוון שלארגן ועידה כזו נדרשת לפחות שנה, ברור היה שלא נצליח לקיימה לפני שנת 1969. לא היתה, אפוא, ברירה אלא להמשיך ולפתח את עבודתנו בכל האפיקים האפשריים.

באותם ימים יכולתי כבר לסכם את שתי שנות שליחותי הראשונות בארצות-הברית. בשנתיים אלה הפך גורלם של יהודי ברית-המועצות לא רק לאחד הנושאים המרכזיים על סדר היום של הציבור היהודי, אלא גם בקונגרס ובממשל, בכלי התקשורת החשובים ובחוגים רחבים יותר של האינטלגנציה האמריקנית. הודות למאמצינו נרתמו הארגונים היהודים הגדולים לפעילות שיטתית שהלכה והתרחבה. הייתי מרוצה. אחרי ככלות הכל, היינו רק ארבעה: מאיר רוזן, יורם דינשטיין, משה דקטר ואנוכי. עבדנו כצוות ובשיתוף פעולה מלא, ופרי עמלנו היה מעל למשוער. בשנה השלישית של עבודתי חל שינוי מהותי באופי של המנהיגות היהודית המאורגנת שנרתמה כולה למאבק. הלכה ונעלמה נימת השתדלנות במגעים עם הקונגרס והמימשל. בפגישותיהם בווינגטון עם פקידי ממשל בכירים הבהירו המנהיגים היהודים, למה מצפה הציבור היהודי האמריקני ממשלתו. אורגנו הפגנות ופורסמו הודעות בעיתונות, ונציגי הארגונים היהודים אזרו עוז לבטא את דרישותיהם בתקיפות. מערכת ה"טיימס" ועמה סופר "טיימס", ששנים אחדות קודם לכן גורש מברית-המועצות, פרסמו בעיתון מאמר מתחסד ומתרפס בנושא היהודי כדי לשפר את היחסים עם השלטונות במוסקבה. בתגובה, כתב ידידנו פרופ' דוד וייס מאוניברסיטת ברקלי מכתב למערכת, שבו תקף את כותב המאמר, ותיאר את המצב האמיתי של המיעוט היהודי. היה מי שדאג שהמכתב יתפרסם כלשונו וללא קיצורים בעיתון. פרופ' וייס קיבל בתגובה מכתבי עידוד רבים מחוגי האקדמיה האמריקנית, מסופרים ידועים ומאנשי ציבור חשובים, ואת העתקיהם שלח מילר למחלקת המדינה ולמספר רב של סנטורים וחברי קונגרס. באותה עת החלו ה-25 בהכנות לקראת הוועידה הדו-שנתית. התקבלה המלצתי לקיים את הוועידה בווינגטון, שם היה סיכוי טוב יותר לקבל כיסוי תקשורת רחב. למעשה, ההדים שהגיעו מברית-המועצות על המתרחש בקרב היהודים, שהחלו לזקוף את ראשם ולהשמיע את קולם - עדיין בזהירות ובאיפוק - הם שאיפשרו

לכולנו להתמיד במאמצינו במערב, ולהגיע להשגים משמעותיים ראשונים. בד בבד עם כך פעלנו להגברת התיירות המודרכת לברית-המועצות, הן כדי לעודד את פעילי המאבק לעלייה והן כדי לנצל את רשמי ה"תיירים" להגברת התודעה במערב לנושא המאבק.

המועמד הראשון שלי לשליחות "תיירותית" בברית-המועצות היה איזיק פרנק, מנכ"ל הקהילה היהודית בווינגטון, אותו הכרתי מקרוב. פרנק ידע רוסית, גילה עניין בעבודתנו והכיר היטב את הנושא. קיבלתי אישור מתל אביב למימון הנסיעה, ועתה היה צורך למצוא לו בן זוג, מכיוון שבשליחות מעין זו עדיף, מן הבחינה הבטחונית, לפעול בזוגות. משה דקטר מצא מועמד רציני, הסוציולוג טומין, מדען בעל יוקרה מאוניברסיטת פרינסטון. הדרכתי את שניהם קודם יציאתם לדרך. מששבו, נודעה, להרצאותיהם חשיבות רבה, שכן הן כללו בראש ובראשונה עדות אישית. סיפוריו של טומין עניינו אותי גם מן ההיבט של מדע הסוציולוגיה של ברית-המועצות, שעבר באותם ימים חבלי לידה קשים. מצד אחד, הכירה המנהיגות הסובייטית סוף-סוף בזכות קיומו ובחשיבותו של מקצוע אקדמי זה גם בברית-המועצות, אך מצד שני חששו האידיאולוגים של המפלגה מן ה"צרות" שהסוציולוגיה עלולה להמיט עליהם. כבר מן הצעדים הראשונים נתקלו הסוציולוגים הסובייטים בבעייתיות המקצוע בתוך המשטר הסובייטי.

טומין נסע ללנינגרד שם נועד עם סוציולוג סובייטי צעיר, איגור כהן, "חצי יהודי", שאותו הכיר כמדומני בוועידה בינלאומית בוורשה. בין כתלי ביתו נהג הסוציולוג הסובייטי במשנה זהירות בשיחותיו עם האורח, אך בטיולים שערכו שניהם ברחוב, הם שיחות גלויות לב. הסוציולוג הסובייטי סיפר לטומין, בין היתר, כי מחקר על הסיבות לשיכרות בחברה הסובייטית בוטל כאשר התברר כי הגורם לכך הוא השעמום. מחקר אחר גילה שאחד המאפיינים של פועלים מוצלחים בתעשייה המתקדמת, הוא היעדר השכלה תיכונית. לעומתם, בוגרי תיכון - שלא הצליחו להמשיך בלימודיהם באוניברסיטה - היו חסרי מוטיבציה גבוהה בעבודה. כן הסתבר כי בעלי ההשכלה המוגבלת השקיעו יותר מאמצים כדי להתקדם. גם תוצאות מחקר זה לא השביעו את רצונם של "המזמינים". לאחד הסוציולוגים הסובייטים הותר לערוך ביקור לימודי בארצות-הברית, והוא גם פירסם את רשמיו בסדרת מאמרים ב"נובי מיר". המאמרים תיארו בצבעים קודרים את הפגמים בחברה האמריקנית. זכורני כי מכריו האמריקנים הוכו בתדהמה, שכן לא ציפו שהסוציולוג הסובייטי, שאותו הכירו אישית, יכתוב מאמרי תעמולה מובהקים. הסוציולוג הסובייטי, ידידו של טומין, הסביר, שלמעשה תוארו במאמר החוליים והפגמים של החברה הסובייטית, דבר שהסוציולוגים הסובייטים לא היו מעיזים לתאר באופן ישיר. הקורא האינטלגנטי הסובייטי גילה בקלות שכל הפגמים המיוחסים לחברה האמריקנית, קיימים בצורה חריפה פי כמה בברית-המועצות.

טומין סיפר לי שלאחר הפגישות עם יהודים, ולאחר השיחות שקיים עם כהן, היה שרוי במועקה כבדה, שאת פישרה הבין רק כשהיה כבר במטוס בדרכו הביתה. וכך אמר :
"ברחוב הכל נראה נורמלי. האנשים הממהרים, תנועת הכרך

ההומה, קהל המבקרים בקונצרט או בתיאטרון, ומנגד השיחות האישיות האלה. פתאום מתחוויר לך שהחיים מצטיירים כהסוואה שמסתירה היטב-היטב את כל המתרחש במוחותיהם ובלבותיהם של בני-האדם החיים בברית-המועצות."